

становлення, розвитку и функционирования идентичности как фактора формирования гражданской ответственности в современном обществе.

Ключевые слова: гражданственность, этническая идентичность, национальная идентичность, мониторинг, факторы.

Arabadjiev D. Y. Monitoring of National, Macroregional and Regional Identity as Factors of Citizenship Formation.

The concept of identity is under analysis; the definitions of national and ethnical identity are divided. The results of sociological study of identity formation factors are given. The perspectives of the further researches are defined, including monitoring activity on finding the peculiarities of forming, development and functioning of identity as a factor of citizenship formation in modern society.

Keywords: citizenship, ethnical identity, national identity, monitoring, factors.

Мироненко П. В.

**КЛАСИФІКАЦІЯ ФОРМИ ДЕРЖАВНОГО ПРАВЛІННЯ:
БАЗОВІ НАПРЯМИ ПЕРЕОСМИСЛЕННЯ
КЛАСИЧНИХ ПІДХОДІВ**

У статті розглянуто базові напрями переосмислення класичних підходів щодо класифікації форм державного правління на основі необхідності висвітлення співвідношення їх формальних і реальних ознак. Проаналізовано можливості застосування концепцій політичної системи Г. Алмонда, Д. Істона та К. Дойча при вивченні трансформації форм державного правління. З'ясовано особливості авторських підходів щодо розгляду класифікації форм державного правління вітчизняних науковців С. Бостана та Я. Бариської.

Ключові слова: форма державного правління, поліархія, політична система.

Проблематика знаходження та обґрунтування функціонування найбільш ефективних моделей системи державної влади й управління в останні десятиріччя є однією з найактуальніших у царині наукових пошуків політологів, соціологів, правників, соціальних філософів та фахівців з державного управління. Адже саме в часи розгортання трансформаційних процесів та посилення глобалізаційного впливу на всі сфери життя сучасних держав питання про оптимізацію системи державної влади й управління постають особливо гостро і злободенно.

Варто зауважити, що означена тематика, маючи системний і полідисциплінарний характер, вимагає від дослідників високого рівня фаховості та науково-методологічної підготовки. Невід'ємною частиною цих як суто теоретичних, так й емпірично-прикладних доробків стають дослідження щодо еволюції форм державного правління у сучасному світі загалом та у країнах перехідного типу зокрема, що вимагають від науковців переосмислення традиційного погляду на класифікацію форм правління, визначення їх типових рис, формулювання критеріїв їх розрізнення тощо. Відтак, розгляд новітніх підходів щодо класифікації форм державного правління є, безумовно, одним з актуальних напрямів сучасного соціально-гуманітарного знання.

Метою представленої статті є з'ясування базових напрямів переосмислення класичних підходів щодо класифікації форм державного правління.

Серед завдань цього дослідження варто виокремити наступні: 1) обґрунтування необхідності висвітлення співвідношення формальних і реальних ознак при визначенні форм державного правління; 2) аналіз можливостей застосування концепцій політичної системи Г. Алмонда, Д. Істона та К. Дойча при вивченні трансформацій форм державного правління; 3) з'ясування особливостей авторських підходів щодо розгляду класифікації форм державного правління вітчизняних науковців С. Бостана та Я. Бариської.

Бібліографія запропонованої статті складається з праць різного характеру: монографій, авторефератів дисертацій, наукових досліджень та енциклопедичних видань. На особливу увагу заслуговують результати дисертаційних досліджень вітчизняних науковців С. К. Бостана «Форма правління сучасної держави: теоретико-правові засади» та Я. О. Бариської «Форма державного правління: загальнотеоретичне дослідження», в яких висвітлюються оригінальні авторські позиції щодо необхідності перегляду і оповнення класичної класифікації форм державного правління. При підготовці статті також були використані наукові праці видатних західних політологів Г. Алмонда «Порівняльні політичні системи», Д. Істона «Політична система: з'ясування стану політичної системи» та К. Дойча «Нерви управління. Модель політичної комунікації та контролю», які по праву входять до «золотого фонду» сучасної соціально-гуманітарної науки.

Аналіз проблематики форми держави загалом та форми державного правління як невід'ємної її складової має обов'язково

спиратися на розгляд питань про конфігурацію ключових політичних інститутів сучасної держави, насамперед – інституту глави держави та інституту парламентаризму, а також висвітлювати співвідношення реальних (політико-правових) та формальних (суто юридичних) повноважень різних інститутів системи державної влади й управління у кожній конкретній країні. Саме базуючись на означених критеріях виокремлення тієї чи іншої форми державного правління, і можна вести мову про слушність переосмислення традиційних підходів до класифікації форми держави та її базових складових.

Як пише авторитетний вітчизняний науковець-правник С. Бостан: «Форма держави – це структурно-упорядкована владна система, котра відображає суттєві властивості держави як політичної, територіальної, інституціональної організації суспільства» [1, 15]. Тож, спираючись на наведене визначення, можна стверджувати, що розгляд проблематики форми правління нині має охоплювати весь комплекс питань щодо системи відправлення державної влади й управління, прийняття та реалізації політико-правових рішень, функціонування базових інститутів держави і громадянського суспільства, особливостей взаємодії держави й особи. Окреслені критерії, на переконання автора, є ключовими з огляду на необхідність перегляду і переосмислення форми державного правління у сучасному світі. Такий перегляд і переосмислення, аби бути максимально повними і системними, науково обґрунтованими, повинні здійснюватися у кількох евристично-пошукових напрямках (концептах політологічного аналізу проблеми).

Перший напрям – *політико-управлінський концепт політологічного розгляду форми правління*. Він передбачає врахування найсучасніших – постмодерних поглядів на проблематику функціонування системи державної влади й управління, яка сьогодні розглядається радше не в якості чогось сакрального і такого, чий рішення не підлягають жодним сумнівам та критиці, а як один з різновидів соціального менеджменту, що має низку особливостей. Скажімо, за словами знаного українського науковця-політолога В. Холода, однією зі специфічних рис державного менеджменту в останні роки стає так званий «синергетичний ефект влади». Дослідник називає цей синергетичний ефект влади її універсальним ресурсом, що є результатом та обумовленістю взаємодії всіх її складових, він пов'язаний з компетентністю, кваліфікацією й адекватним сприйняттям владою соціальних реалій суспільства. Вчений виводить наступну формулу функціонування влади: «влада = силове відношення + знання + воля (воля до владарювання) + компетентність» [2, 80].

Відтак, адекватність реакції з боку системи державної влади й управління щодо вимог, запитів, пропозицій суспільства стає нині однією з важливих щодо дієвості, ефективності і, врешті-решт, легітимності функціонування державного менеджменту, без аналізу якого не можна вести мову про комплексний розгляд проблематики форми держави загалом і форми державного правління зокрема. При цьому врахування специфіки реалізації (здійснення) державного менеджменту вказує перш за все на можливі де-факто модифікації існуючих де-юре форм державного правління.

Другий напрям – *кратологічний концепт осмислення форми правління*. Його сутність – вироблення нового погляду на форму правління через з'ясування нових параметрів державної влади як особливого політико-правового феномену. Оскільки влада є центральним елементом і політики, і держави, то саме вона обумовлює реальні межі функціонування того чи іншого політичного режиму, тієї чи іншої форми правління. Прикладом, вітчизняний дослідник І. Побочий підкреслює: «...політичну владу треба розглядати як специфічні відносини, що складають якісну визначеність системи політичної діяльності, її субстанцію, але в площині її реалізації, тобто в її внутрішньому зв'язку з соціальним управлінням» [3, 22]. Таким чином, режим функціонування політичної та державної влади у країні вказує на якісні характеристики форми правління, передусім політологічного, а не нормативно-правового (юридичного) змісту, що є особливо важливим при розгляді найновітніших – «гібридних» форм правління.

Третій напрям – *системний – політологічно-правовий – концепт висвітлення проблематики форми державного правління*. У представленому концепті спостерігається зміщення дослідницького акценту з традиційних позицій щодо вичленування у понятті «форма держави» двох (форма правління та форма державного устрою) або трьох (форма правління, форма державного устрою та форма політичного режиму) засадничих її елементів на необхідність його розширення до чотирьох елементів. Скажімо, С. Бостан пропонує наступну структуру поняття «форма держави» вважати базовою: перший елемент – форма соціально-політичного режиму; другий – форма державно-політичного режиму; третій – форма державного правління; четвертий – форма державно-територіального устрою. При цьому слід також виокремлювати «внутрішню» та «зовнішню» форму держави [1, 15-16].

Зрозуміло, що подібний перегляд тлумачення поняття «форма держави» неминуче тягне за собою й переосмислення класифікації

форм державного правління. Як відомо, перші спроби класифікації форм правління сягають своїм корінням ще в античні часи і пов'язані з іменами таких видатних мислителів як Платон, Арістотель, Полібій, Цицерон. Так, класичною від часів античності і до Відродження вважалася класифікація, запропонована Арістотелем, головним критерієм якої була кількість осіб, що правлять. Відповідно мислитель розрізняв царство, аристократію і політію. Від Нікколо Макіавеллі веде свій початок найпоширеніша на сьогодні класифікація форм державного правління – їх поділ на монархії та республіки (адже саме великий італієць вперше застосував термін «республіка» як антитезу єдиновладдю, тобто монархії). Але цей класичний підхід також зазнавав в історії політико-правової думки певних коректив і доповнень. Наприклад, Ш. Л. Монтеск'є розрізняв три «способи правління»: республіканський, монархічний і деспотичний, – виходячи з природи відправлення влади в державі [4, 295].

На наш погляд, подібне доповнення, здійснене французьким просвітником є цілком слушним і не втрачає своєї актуальності й нині. Адже деспотизм як форма відправлення влади та деспотія як форма правління в державі є не тільки суто історичними суспільно-політичними феноменами, але й зустрічалися та зустрічаються і в XIX, і в XX, і в XXI століттях. Основою для такої форми правління стає абсолютна влада правителя, яка здійснюється в режимі беззаконня. За словами вітчизняної дослідниці С. Бульбенюк: «Як назва форми правління з необмеженою владою цей термін (деспотизм – *П. М.*) з початку XIX ст. злився за змістом або був витіснений поняттями «абсолютизм», «диктаторство» (у бонапартистському значенні) та «тоталітаризм»» [5, 206]. Втім, сьогодні цей термін у формі «східна деспотія» повертається у політологічну науку для позначення дуже специфічних політичних режимів і форм правління у низці держав Азії й Африки, зокрема у країнах Центральної Азії (Туркменістан, Таджикистан, Узбекистан).

Отже, необхідність перегляду й доповнення класичної класифікації форм державного правління була аргументовано доведена ще в середині XVIII століття, у бурхливу епоху зламу традиційних засад розвитку тогочасного суспільства. І сьогодні, коли триває перехід вже не від традиційного (аграрного) до індустріального (промислового), а від індустріального (промислового) до постіндустріального (інформаційного) суспільства окреслена проблематика наукових пошуків знову актуалізується.

Російські науковці В. Петров та С. Селіванов, досліджуючи тематику сталості держави, здійснили спробу сформулювати

концептуальну теоретичну модель сучасної держави, яка, на думку автора, є цікавою, з огляду на окреслену проблематику представленого дослідження. Так, ключовими елементами моделі сучасної держави російські вчені називають «блок реагування», «блок визначення цілі» та «об'єкт управління (об'єкт соціального проектування)» [6, 208]. «Блок реагування» держави формують автократична складова політичного управління державою (за визначенням російських дослідників, «перша влада» – влада глави держави), та колегіальна складова соціально-економічного управління державою (тобто «друга влада» – виконавча влада). «Блок визначення цілі» ґрунтується на ідеологічній складовій «четвертої влади» у державі (релігійні або світські установи ідеологічного управління державою), а «об'єкт управління (об'єкт соціального проектування)» – на демократичній її складовій («третя влада» – законодавча). Усі вказані складові пов'язані одна з одною ресурсним чинником, факторами зовнішнього середовища й параметрами стану держави, виконуючи при цьому нормотворчі, виконавчі та контрольні функції управління [6, 208-209]. У такому поділі функціональних напрямів розвитку держави, що, безумовно, вказують на специфіку системи правління у ній, на наш погляд, В. Петров та С. Селіванов творчо наслідують концепції функціонування політичних систем Г. Алмонда та Д. Істона та К. Дойча.

Скажімо, концепція системного аналізу видатного американського політолога Г. Алмонда передбачає виокремлення при дослідженні політичної системи структур, які виконують політичні функції. Науковець вважав, що одиницею політичної системи виступає роль, а сама політична система є комплексом ролей, які взаємодіють одна з одною. Структури – це систематизація таких взаємодій. Дослідник виокремлює два рівні функціонування політичних структур – інституціональний та асоціативний [7]. Тож, спираючись на концепцію політичної системи Г. Алмонда, можна взяти в якості «точки відліку» для визначення тієї чи іншої модифікації форми правління ролі, які виконують ключові державні інститути – інститут глави держави, інститут парламентаризму, інститут виконавчої влади (урядування), а також таку центральну їх взаємодію, як процес формування зазначених інститутів. Власне, класична класифікація форм державного правління і виходить з окреслених параметрів, виділяючи республіку та монархію як основні моделі форм правління за способом. Головним недоліком цього підходу стає абсолютизація формальних ознак і критеріїв для визначення тієї чи іншої форми правління і недостатнє

врахування реальних варіантів політичних взаємодій між ключовими інститутами держави.

Один з провідних американських політологів сучасності Д. Істон свою модель політичної системи ґрунтував на розгляді особливих відносин між політичною системою та її середовищем, що визначаються як «вхід», що дає імпульс для політичної системи. Реакція політичної системи на імпульс формує, у свою чергу, «вихід». Цей кібернетичний ланцюг «входів-виходів» замикається, коли реакція виходу політичної системи викликає відповідну реакцію середовища, породжуючи новий вхід, на який система реагує новим виходом. Зазначений процес триває постійно і є неперервним [8]. Таким чином, авторське бачення політичної системи Д. Істоном цілком коректно застосовувати для аналізу реальних модифікацій форм державного правління в сучасному світі, тому що більшість цих модифікацій, особливо «гібридного» типу, і базуються на своєрідному для кожної конкретної системи поєднанні кібернетичного ланцюгу «входів-виходів», який у цьому випадку вказує на специфіку взаємовідносин інститутів держави та суспільства (громадянського суспільства у демократичних і напівдемократичних країнах). Представлений підхід акцентує увагу саме на реальних способах і шляхах налагодження зв'язку як всередині політичної системи (а значить – і держави як її центрального елементу), так і між політичною системою (державою) та середовищем (недержавним сектором), що є надзвичайно важливим для висвітлення усіх можливих наявних модифікацій форм правління нині.

Концепція політичної системи авторитетного німецько-американського соціолога та політолога К. Дойча також є за своєю сутністю є кібернетичною, бо в її основі лежать два ключові поняття – «інформація» та «комунікація». «Інформація» – це структуровані відносини між подіями суспільного і політичного життя, а «комунікація» – передача таких відносин через канали – шляхи передачі інформації. Відповідно політична система є системою виробництва і відтворення інформації, мережею комунікації та інформаційних потоків [9]. Кібернетичну концепцію К. Дойча, на перший погляд, доволі важко застосувати для аналізу модифікацій форм державного правління в сучасному світі. Втім, на нашу думку, нині, в умовах становлення інформаційного суспільства інформаційно-комунікативний бік політико-державних відносин виступає на перший план, що не може не позначатися і на трансформації форм державного правління, появі їх якісно нових модифікацій та моделей.

Як бачимо, спільним для усіх трьох наведених дослідницьких підходів щодо аналізу політичних систем є їх функціональне спрямування з урахуванням специфіки переходу сучасного суспільства з індустріального на інформаційний етап розвитку, що не може не позначатися на політичному житті тієї чи іншої країни. Тому означені підходи, на переконання автора, слушно використовувати при розгляді сучасних модифікацій форм державного правління, адже вони акцентують увагу на реальних способах взаємодії органів державної влади та суспільства загалом й окремих громадян зокрема, що вказує на особливості владної системи кожної конкретної держави, на специфіку її організації, структурно-інституційного впорядкування, а значить – на форму державного правління. Отже, розглянемо декілька авторських підходів до розуміння класифікації форми державного правління, вироблених вітчизняними фахівцями – правниками та політологами.

Так, український правник С. Бостан, спираючись на праці знаного американського політолога Р. Даля, поряд з двома класичними різновидами форми державного правління – республікою та монархією – виокремлює й третій – поліархію. Вітчизняний науковець пропонує використовувати поняття «юридична поліархія» не тільки як допоміжне у класичній класифікації форм правління, але й в якості повноцінного замітника поняття «республіка» [1, 18]. На користь такої позиції С. Бостан наводить наступні аргументи. По-перше, використання поняття «поліархія» замість поняття «республіка» ліквідує дисбаланс між семантикою двох понять – «монархія» та «республіка»: оскільки обидва останні поняття означають найвищу державну владу, похідну від одного суб'єкта, а поняття «монархія» та «поліархія» вказують на суттєву різницю, адже поліархія – це влада, похідна від багатьох суб'єктів, тобто народу. По-друге, на думку дослідника, якщо поняття «монархія» та «республіка» є різнотиповими за своєю природою і змістом (перше – політико-правове, а друге – соціальне), то поняття «монархія» та «поліархія» мають спільне – юридичне коріння. Відтак, запозичення поняття «поліархія» у класифікацію форм державного правління унормовує засади її формування, вносить певний порядок до понятійно-категоріального апарату загальної теорії держави та права [1, 18-19].

Подібне розширення класичної класифікації форм державного правління, застосоване С. Бостаном, має, окрім того, й неабияке політологічне значення. Адже поліархія тлумачиться науковцем в якості «типової для держави громадянського суспільства форми правління». Виходячи з цього твердження, вчений вважає за потрібне

замінити головний критерій виокремлення тієї чи іншої форми правління з формальної процедури заміщення поста глави держави на принцип розподілу влади, який вказує на якісний бік політичної системи. До того ж, дослідник переконаний: слід розділяти форму правління «юридичну» (*de-jure*) та «політичну» (*de-facto*) [1, 18-19, 19]. Як бачимо, слушність використання поняття «поліархія» при розрізненні форм державного правління обумовлюється низкою причин: необхідністю врахування базових положень найбільш авторитетних політологічних концепцій, предметом розгляду яких є політична система, держава та державна влада; поширенням «гібридних» форм правління, що потребує осмислення і додаткового вивчення; нагальними вимогами відходу від формалізації визначення форми державного правління й визнання обов'язковим закріплення реальних модифікацій правління при висвітленні зазначеної проблематики.

Українська дослідниця Я. Бариська присвятила обґрунтуванню необхідності перегляду традиційних (класичних) підходів щодо класифікації форм державного правління своє дисертаційне дослідження. Окрім універсальних критеріїв щодо розрізнення форм правління (ступінь поділу влади; ступінь народовладдя; інституційна форма глави держави; спосіб формування уряду тощо), визначає й дві групи факторів: основні та додаткові. Основні фактори – це історичний тип держави, співвідношення політичних сил у державі на момент її конституювання, рівень правової культури й економічного розвитку держави. Серед інших факторів, які детермінують форму правління сучасної держави: національний склад населення; розміри території держави; зовнішній вплив інших держав та міжнародних структур тощо [10, 7]. Відповідно до наведених критеріїв до нетипових (некласичних) форм державного правління Я. Бариська відносить такі історичні та сучасні модифікації держави: «фюрерську систему», «радянську республіку», республіканську монархію, республіку з деякими ознаками монархії, теократичну монархію. Окрему увагу вітчизняна дослідниця звертає на перші дві модифікації форми державного правління. Так, «фюрерська система» мала наступні ознаки: функціонування в умовах «надзвичайного» конституційного режиму; необмежені владні прерогативи інституту «фюрера», який поєднав повноваження президента, рейхсканцлера та лідера нацистської партії; заперечення на концептуальному й інституційному рівнях інституту парламентаризму. Властивостями «радянської республіки» як особливої форми правління, у свою чергу, Я. Бариська називає: відсутність фактичного розподілу державної влади; наявність

системи квазіпредставницьких органів, очолювана вищим органом, рішення якого мають силу законів; реальна вища влада належить вищим органам правлячих комуністичних партій; законодавчі акти можуть видаватися робочим органом квазіпарламенту [10, 10].

На нашу думку, представлена класифікація має бути врахована у подальших дослідженнях з означеної проблематики, оскільки вона вказує на особливості розвитку не тільки окремих історичних і сучасних типів (модифікацій) форм правління, але й тому, що названі їх властивості і риси (ознаки) виявляються нині в конкретних країнах. Скажімо, описані вище ознаки «фюрерської системи» правління можна знайти у деяких республіках на пострадянському просторі, а певні типи для «радянської республіки» характеристики притаманні сьогодні низці країн Азії, Африки і Латинської Америки.

Безперечно, запропонована стаття не може створити цілісну картину щодо розгляду проблематики необхідності переосмислення (перегляду) класичних підходів до класифікації форм державного правління. Втім, у ній вказано на деякі базові проблеми, що можуть виникнути на цьому шляху у дослідника. Подальші наукові розвідки автора будуть присвячені окресленому колу проблемних питань, зокрема аналізу конкретних виявів нетипових (некласичних) форм правління у сучасному світі в цілому та в українських соціополітичних реаліях зокрема.

ЛІТЕРАТУРА

1. *Бостан С. К.* Форма правління сучасної держави : теоретико-правові засади : автореф. дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.01 / ; Київський національний університет внутрішніх справ. – К., 2008. – 36 с.
2. *Холод В. В.* Феномен парapolитики : идеи, свершения, социальные результаты : монография. – Сумы : ИТД «Университетская книга», 2004. – 504 с.
3. *Побочий І. А.* Політична боротьба : праксеологічний вимір : монографія. – К. : Абрис, 2007. – 352 с.
4. *Юридична енциклопедія* : [в 6 т.] / Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, Вид-во «Українська енциклопедія» ім. М. П. Бажана ; редкол. : Ю. С. Шемшученко (голова редкол.) [та ін.] – К. : «Українська енциклопедія», 2004. – Т. 6 : Т-Я – 768 с.
5. *Політична енциклопедія* / НАН України, Ін-т політ. і етнонац. дослідж. ім. І. Ф. Кураса ; [упоряд. Ю. Шаповал; редкол.: Ю. Левенець (голова) та ін.]. – К. : Парламентське вид-во, 2012. – 808 с.
6. *Петров В. К.* Устойчивость государства: монография / В. К. Петров, С. Г. Селиванов. – М. : ЗАО «Изд-во “Экономика”», 2005. – 491 с.

7. *Almond G. Comparative Political Systems // The Journal of Politics.— 1956.—Vol. XVIII. — № 3. — P. 393-394.*
8. *Easton D. The Political System : An Inquires into the State of Political System. —New York : Mc Graw-Hill, 1953.*
9. *Дойч К. Нервы управления. Модель политической коммуникации и контроля : [пер. с англ.]. — М. : Мысль, 1993. — 312 с.*
10. *Бариська Я. О. Форма державного правління: загальнотеоретичне дослідження : автореф. дис. ... канд. юрид. наук / Львівський національний університет імені Івана Франка. — Л., 2010. — 20 с.*

Мироненко П. В. Классификация формы государственного правления: базовые направления переосмысления классических подходов.

В статье рассмотрены базовые направления переосмысления классических подходов к классификации форм государственного правления на основе необходимости освещения соотношения их формальных и реальных признаков. Проанализированы возможности применения концепций политической системы Г. Алмонда, Д. Истона и К. Дойча при изучении трансформаций форм государственного правления. Выявлено особенности авторских подходов к рассмотрению классификации форм государственного правления отечественных ученых С. Бостана и Я. Барыской.

Ключевые слова: форма государственного правления, полиархия, политическая система.

Myronenko P. V. Classification form of state government: basic directions for rethinking the classical approaches.

In the article the basic directions of rethinking classical approaches to the classification of forms of government need-based coverage ratio of formal and real characters. Possibilities of application of the concepts of political G. Almond, D. Easton and K. Deutsch in the study of transformations of forms of government. The features of the author's approach to review the classification of forms of government domestic scholars of S. Bostan and J. Baryska.

Keywords: form of government, polyarchy, the political system.

Лютко Н. В.

НЕФОРМАЛЬНІ ІНСТИТУТИ В ПОЛІТИЦІ

У статті визначено роль неформальних політичних інститутів у політичній системі суспільства. Досліджено середовище існування та класифікацію неформальних інститутів.